

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-05>

УДК. 340.132.1

А. М. ШУЛЬГА

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін

E-mail: a.shulga1959@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7634-3665>

Харківський національний університет внутрішніх справ

м. Харків, 61080, проспект Льва Ландау, 27

ЮРИДИЧНА ПОМИЛКА ЯК ПОНЯТТЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

АНОТАЦІЯ: *Вступ.* У статті, після репрезентації помилки як соціального явища, предметом дослідження є юридична помилка, котра розуміється як правозначуща дія (бездіяльність) у стані добросовісної омани, результат якої не відповідає її меті (цілям), може або має бути виправленим, не спричинює або спричинює юридичну відповідальність. Сформульовано поняття юридичної помилки, вказані її основні ознаки, а також створено (за правовою кваліфікацією) класифікацію її основних видів. Мета статті припускає насамперед характеристику юридичної помилки з позицій загальнотеоретичної юриспруденції, визначення її як родового правничого поняття з обґрунтуванням його термінологічної форми та внутрішньої логіки.

Короткий зміст результатів дослідження. «Помилка» – усталене соціальне явище. Одним із її видів є юридична помилка. За своїми основними ознаками (об'єктивними і суб'єктивними) вона є правозначущою (правомірною, протиправною) поведінкою у формі дії або бездіяльності; є поведінкою у стані добросовісної омани; є поведінкою, результат якої не відповідає її меті (цілям); її негативний (небажаний) результат може бути або має бути виправленим; є поведінкою, що не спричинює або спричинює юридичну відповідальність. Виокремлення видів юридичної помилки («за правовою кваліфікацією») вказує, що вона являє собою: правомірну поведінку (допустиму); об'єктивно протиправне діяння («безвинне діяння»); помилку («позитивну», «негативну» за наслідками) в протиправності діяння; помилку як цілеспрямований результат правопорушення (обману).

Висновки. За правовою кваліфікацією юридична помилка – це дуалістичне явище, це правомірна або протиправна дія (бездіяльність). Неусвідомлюваність помилки в мисленні традиційно відображає термін «добросовісна омани» (усвідомлюваність помилки означає відсутність «стану омани»). За джерелом омани необхідно розрізнявати дію (бездіяльність) у стані омани як результату помилки та дію (бездіяльність) у стані омани як результату обману. Телеологічна неадекватність («цільова нерелевантність») результату поведінки є зовнішнім виразом помилковості конкретної цільової дії (бездіяльності) людини як суб'єкта цілепокладання. Юридична помилка як об'єктивно протиправне діяння (безвинне діяння, що унеможливує умисел як форму вини) є правореалізаційною помилкою, котра звертає увагу на необхідність розрізнення «добросовісної помилки» і «навмисної помилки» (має ознаки «обману», «фальсифікації») як протилежних явищ. Класифікація видів юридичної помилки не зводиться до її розуміння як об'єктивно протиправного діяння, до її типологізації за видами юридичної діяльності. Дана класифікація загалом має відношення як до правомірної, так і протиправної поведінки суб'єктів права.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *юридична помилка, добросовісна омани, добросовісна помилка, навмисна помилка*

Як цитувати: Шульга А.М. Юридична помилка як поняття загальнотеоретичної юриспруденції. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2023. Вип. 35. С. 41-51. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-05>

In cites: Shulha A.M. (2023). Legal error as a concept of general theoretical jurisprudence. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (35), P. 41-51. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-05> (in Ukrainian)

Вступ. Помилка як соціальне явище є загальновідомим, багатоаспектним, різномунітним і достатньо вивченим явищем. Поняття помилки, зокрема, є поняттям філософії, логіки, існують різного роду наукові класифікації помилок. Помилка як юридичне

явище була предметом низки чисельних історичних і сучасних досліджень.

Відповідно у науковому правничому слововжитку використовуються терміни «правова помилка», «юридична помилка», «добросовісна помилка», «навмисна помилка»,

тощо. Видова багатоманітність помилок у сфері дії права спричинила потребу у визначенні узагальнюючого (загальнотеоретичного) поняття юридичної (правової) помилки і створенні аналогічної класифікації її видів. Проте розвиток даного поняття, як і розвиток відповідної класифікації усе ще має місце в юридичній науці.

Стан наукової розробки проблеми. На сьогодні доробком вітчизняної юридичної науки є низка статей, присвячених поняттю істини у праві, поняттю та видам правової (юридичної) помилки (Загороднюк С.О., Каленіченко Л. І., Колеснікова І. А., Лановенко І. П., Левицька О. В., Минькович-Слободяник О. В., Міневич О. І. та ін.), проте, незважаючи на існуючі результати доктринального розуміння помилка як «поняття» або «категорії» правознавства, є підстави для репрезентації в межах окремої спеціальної статті відносно концептуально оновленого даного поняття, сформульованого в результаті невіддільного від змісту відповідного нормативного матеріалу узагальнюючого дослідження з позицій загальнотеоретичної юриспруденції.

Мета дослідження. Основна мета статті припускає характеристику юридичної помилки з позицій загальнотеоретичної юриспруденції, визначення її як родового правничого поняття з обґрунтуванням його термінологічної форми та внутрішньої логіки. При цьому додатковою метою статті є формулювання термінологічно негроміздкого визначення юридичної помилки як адекватного правовій реальності загальноправового (загальногалузевого) поняття, котре відповідає потребам юридичної практики і є концептуальною основою для створення максимально узагальнюючої класифікації видів юридичної помилки.

Основні результати дослідження. 1. Помилка як соціальне явище. Існує крилатий латинський вислів: «Errare humanum est» – «Людині властиво помилятися». *Неминучість* існування помилок в людській діяльності відображає низка й інших загальновідомих висловів. Приміром, часто-густо кажуть: «Не помиляється лише той, хто нічого не робить», «Одні вчаться на власних помилках, інші – на чужих». Конфуцій зазначав: «Справжні помилки – помилки, котрі не виправляються». Після того як за наказом Наполеона Бонапарта був розстріляний один із представників французької аристократії з'явилась класична політична сентенція: «Це гірше ніж злочин, це помилка» («C'est pire qu'un crime, c'est une

faute»). Поняття помилки іноді прямо присутнє у назві творів мистецтва, нерідко зустрічається у змісті їх сюжету. Приміром, є оповідання А. К. Дойла «Помилка капітана Шарки» (1911 р.). Оповідання цього ж автора «Людина з блідим обличчям» (1927 р.) завершується виправленням «неправильного діагнозу», встановленням, що відповідна хвороба є неінфекційною і, головне, вилікованою. Дане оповідання звертає увагу на споконвічний принцип життєдіяльності суспільства: «помилки існують – помилки виявляються – помилки усуваються». Приміром виправляються (вчителем, редактором тощо) *мовні помилки* (є їх *типологія*). Проте, безумовно, існують також помилки, які виправити неможливо. Прикладом може бути «лікарняна помилка», наслідком котрої стала смерть людини.

Помилки мають місце в усіх сферах життєдіяльності суспільства (економіка, політика тощо). Помилки бувають побутові, професійні, наукові тощо. Приміром, у зв'язку з фактом професійної помилки вчителя у процесі здійснення ним дистанційного навчання (проект «Всеукраїнська школа онлайн»), який набув широкого розголосу, в парламенті України для підтримки педагогів низка народних депутатів влаштувала флешмоб під гаслом «Маю право на помилку».

Прикладом наукової помилки може бути ситуація, коли у 1950-х роках психолог А. Маслоу стверджував, що у людини більше немає *інстинктів*, оскільки людина має здатність їх долати у певних ситуаціях. Освічені люди знають, що в моделях світобудови геоцентричну систему Птолемея (вважалась істинною півтори тисячі років) у 16 ст. замінила геліоцентрична система Коперника.

Помилки здійснені – вивчаються (задля їх неповторення в майбутньому). Приміром, предметом аналізу розвідки США нещодавно були помилки в прогнозах щодо України та Афганістану. Помилки потенційно можливі – прогножуються (з метою їх унеможливлення або мінімізації негативних наслідків). Приміром, глава МВФ заявила, що впровадження *цифрової валюти центрального банку* («Central Bank Digital Currency», скорочено – «CBDC») має здійснюватися вкрай обережно, особливо існує загроза появи помилок при впровадженні роздрібних CBDC, оскільки вони трансформують фінансову систему таким чином, що «ми не зовсім знаємо, до яких наслідків це може привести»

(«we don't quite know what consequences it could bring»).

На потенційну можливість помилки у висловленому судженні, як правило, прогнозувальному, іноді вказує слово «ймовірно» («likely»), котре, приміром, нерідко використовує Institute for the Study of War (приклад: даний військовий підрозділ «likely secured the western administrative borders...»). На сьогодні актуальним є питання помилки *штучного інтелекту*, помилки у функціонуванні *автономної робототехніки*, котра у найближчому майбутньому має на полі бою замінювати військовослужбовців. У 2020 р. в Лівії ударний квадрокоптер самостійно націлювався на солдата і без наказу оператора зробив летальний постріл. Вже створюються керовані штучним інтелектом повністю автономні системи озброєнь, котрі повинні самостійно шукати ціль і самостійно приймати рішення про її знищення (про її «життя і смерть»). При цьому доречно вказати, якщо «метод спроб і помилок» іноді використовується у навчанні людей, то «метод зворотного поширення помилки» є одним із найважливіших методів навчання *нейронних мереж*.

З огляду на філософську науку, вічна «проблема помилки» невіддільна від «проблеми істини» як філософського поняття, від вчення про *абсолютну істину* і *відносну істину* (припускає неточне відображення об'єкта в процесі його пізнання). Рішення, прийняте на основі відносно (не повною мірою) істинного знання може бути помилковим. Не випадково в *математичній статистиці* є поняття «стандартна помилка» («standard error»), є поняття «помилка першого роду» (приклад: аналіз крові виявив ознаки захворювання, хоча людина його не має) і «помилка другого роду» (приклад: аналіз крові не виявив ознаки захворювання, хоча людина його має). В *обчислювальній математиці* існує *теорія похибок*, в класифікації похибок є поняття «неусувна похибка», тобто уникнути її неможливо, така похибка «не контролюється в процесі чисельного розв'язку задачі», вона лише «може бути зменшена».

З огляду на повсякденне життя людей, їх буденну свідомість, часто-густо особа має прийняти і приймає рішення не тому, що «знає», а тому що «вірить» або «припускає» (діє на основі припущення про існування чи відсутність чого-небудь, тобто чинить «on the presumption that»). Проте, приміром, в Україні юристам відомо, що відповідно до ч. 3 ст. 62

Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на *припущеннях*. У свою чергу, будь-яка *наукова гіпотеза* є твердженням-*припущенням* щодо проблематики дослідження. Таке припущення, приміром у фізичних науках, експеримент як певна цілеспрямована дія (діяльність) та її результат може підтвердити або спростувати.

В літературній мові *помилка* як поведінкове явище – це помилка в мисленні, у мовленні, в діях. Помилкою є «неправильна думка», «неправильність у... написанні слова», «неправильність у вчинках, діях», тобто, інакше кажучи, існують помилкові *ментальні, мовні (вербальні), фізичні дії*.

2. *Помилка як юридичне явище*. Одним із видів помилок є *юридичні помилки*. Існують, приміром, доктринальні, правоінтерпретаційні, правозастосовчі, правотворчі помилки (з огляду на «типологію правових помилок»). Існує і потреба в загальнотеоретичному розумінні даного відносно дискусійного поняття, оскільки класифікація юридичних помилок не зводиться до їх виокремлення за видами юридичної діяльності (правотворчі, правозастосовчі, правотлумачні помилки тощо). «Помилка як категорія правознавства» усе ще залишається актуальним предметом наукового аналізу.

Юридична помилка (у подальшому – ЮП) у контексті функціонування механізму правового регулювання (може мати місце на будь-якій його стадії) – складне юридичне явище, конкретизоване розуміння якого залежить, приміром, від типу правового регулювання, що виражається формулою «дозволено все, крім забороненого законом», або – «заборонено все, крім дозволеного законом». «ЮП» – це одночасно і *родовий* (узагальнюючий), і *галузевий* (має певні особливості розуміння) правничий термін. ЮП як загальноправове поняття необхідно відрізнити від суміжних галузевих понять, що мають свої особливості прикладного характеру (приклад: «помилка в кримінальному праві», «омана» в цивільному праві).

На нашу думку, орієнтуючись на потреби практичної юридичної діяльності, на те, що за правовою кваліфікацією, котра невіддільна від «закону виключеного третього» («Tertium non datur» – третього не дано: «або – або»), тобто *правозначуща поведінка* – це або «правомірна поведінка», або – «протиправна поведінка», ЮП – це *правозначуща дія (бездіяльність) у стані добросовісної омани, результат якої не відповідає її меті (цільям), може або має бути*

виправленим, не спричинює або спричинює юридичну відповідальність. При такому підході до розуміння ЮП, за основними об'єктивними і суб'єктивними ознаками ЮП є правозначущою поведінкою у формі дії або бездіяльності; є поведінкою у стані добросовісної омани (є станом психічної діяльності особи); є поведінкою, результат якої не відповідає її меті (цілям); є поведінкою, негативний (небажаний) результат якої може бути або має бути виправленим; є поведінкою, що не спричинює або спричинює юридичну відповідальність.

1. ЮП є правозначущою поведінкою, тобто поведінкою, що має місце у сфері дії права, має зв'язок з нормами права, має ознаки, котрі загалом характеризують її як поведінку правомірну (дозволену) або протиправну (заборонену). Сукупність таких ознак (ознаки «правочину», «крадіжки» тощо), передбачених нормою права як абстрактним правилом поведінки (іноді – низкою норм), нерідко називають *моделлю* поведінки. Є *моделі* «можливої» та «належної» поведінки суб'єктів права, формально визначеної як їх «суб'єктивні права», «юридичні обов'язки» або «свободи», «повноваження» тощо.

Орієнтуючись на поняття «*модель поведінки*», ЮП, приміром, може розумітись як «відхилення суб'єкта права від моделі поведінки, передбаченої правовою нормою». Проте необхідно зазначити, що *модель* правомірної поведінки, котра за своїми наслідками може бути помилковою, не завжди є чітко визначеною законодавцем. Наприклад, «*дискреційні норми права*» як вид уповноважувальних («дозвільних») норм надають суб'єктові владних повноважень («дискреційних повноважень») можливість приймати певні рішення на свій власний розсуд (у межах закону, відповідно до конкретної життєвої ситуації). Приміром, слідчий на свій власний розсуд (з огляду на матеріали кримінальної справи та на особу обвинуваченого) обирає відповідний запобіжний захід («арешт», «підписка про невийзд» тощо). Оскільки практика – критерій істини, котра завжди є конкретною, іноді *результат* прийнятого слідчим *цілеспрямованого* рішення вказує на його помилковість. Помилка виправляється прийняттям більш доцільного рішення (приміром, «підписка про невийзд» замінюється «арештом»), обумовленого *змінюю ситуації*, тобто помилка може мати місце і в межах моделі (нормативної моделі) правомірної поведінки. Такого роду поведінку завжди передбачають так звані «ситуативні («ситуаційні»

норми», котрі прямо вказують, що управлінське рішення *приймається «відповідно до ситуації»*. В ситуації, що відносно швидко (не передбачувано) змінюється, зазвичай дії *підпорядковуються певній одній основній меті: врятувати життя тяжкопораненого (дії військового медика), перемогти на полі бою (дії командира військового підрозділу) тощо*.

«Помилковість» поведінки не завжди означає її протиправність. Прикладом може бути будь-яка «правотворча помилка» («змістовна помилка», коли норму права прийнято в установленому законом порядку і в інтересах усього суспільства в цілому, але її *мета* не досягається. Приміром, такою метою може бути протидія алкоголізму. У 2011 році в парламент України було внесено законопроект щодо вилучення з кодексу про адміністративні правопорушення статті, яка передбачає відповідальність за самогоноваріння. Головне науково-експертне управління Верховної Ради України дійшло висновку, що скасування адміністративної відповідальності за самогоноваріння не узгоджується з державною політикою протидії алкоголізму.

За формою поведінки, помилковою може бути не тільки дія, але й бездіяльність (приклад: адвокат звертається до суду з клопотанням про призначення експертизи, щоб усунути «інформаційну прогалину» в матеріалах справи, котра виникла внаслідок помилкового неприйняття відповідного правозастосовчого рішення слідчим).

2. З огляду на суб'єктивні ознаки, ЮП є поведінкою у стані добросовісної омани. Характеризуючи *оману* як певний стан психічної діяльності особи необхідно розрізняти (за джерелом виникнення): 1) *оману як результат власних ненавмисних розумових дій*; 2) *оману як результат цілеспрямованих сторонніх (зовнішніх) дій*.

В сучасній філософії «омана» («fallacy») характеризується як результат «помилки» або «обману» («deception»). Омана – це уявлення, думка або хід думки, щодо яких хоча й існує упевненість, що вони правильні, проте вони не відповідають істині, фактичним обставинам, предмету (матеріальна помилка) або суперечать логічним законам (формальна помилка). Джерелами омани можуть бути: недосконалість розумових здібностей, недостатній пізнавальний матеріал, погане знання джерел помилок, необачні узагальнення тощо. Від омани, яка виникає ненавмисно, необхідно відрізнити *оману*, яка є

результатом обману людини людиною (приміром, з використанням «штучного інтелекту», технологій «deepfake»). Інакше кажучи, філософсько-психологічна термінологія припускає, що «дія у стані омани» – це: 1) дія у стані омани як результату помилки; 2) дія у стані омани як результату обману. Критерій розрізнення зазначених дій – джерело омани: «внутрішнє» (власна «ненавмисна» розумова діяльність, самодетерміноване помилкове мислення) або «зовнішнє» (чийсь навмисний інформаційний вплив на процес розумової діяльності іншого).

Неусвідомлюваність помилки в мисленні традиційно відображає термін «добросовісна омани» (*усвідомлюваність* помилки означає відсутність «стану омани»). Даний термін також зазвичай використовується при аналізі ознак ЮП. «Умовою/причиною правової помилки може бути лише ненавмисна і неусвідомлювана, тобто добросовісна омани» («омани, коли людина вважає своє судження, уявлення істинним, правильним, не усвідомлюючи його неадекватності реальним фактам чи обставинам»).

Термін «добросовісна омани» робить логічний наголос на тому, що з огляду на ЮП як *свідомо-вольову* поведінку дана поведінка характеризується відсутністю *вини* у формі *умислу*, проте дія у стані *добросовісної омани* не завжди унеможливує *вину*, а саме – *недбалість*. Приміром, *добросовісна омани* лікаря є однією з ознак *лікарської помилки*. У свою чергу, «добросовісна омани лікаря» як ознака *лікарської помилки* припускає «відсутність елементів недбалості та професійного невігластва», дана ознака допомагає «відрізнити лікарську помилку від недбалості».

Прикладом дії у стані *добросовісної омани* за наявності *вини* у формі *недбалості* може бути ситуація, коли медсестра, взявши ампулу з ліками, і не переконавшись в тому, що в даній ампулі знаходяться саме ті ліки, які необхідні для уколу, робить укол хворому, наслідком чого є його отруєння й смерть. При цьому медсестра помилково вважає (*не усвідомлює* «помилку»), що робить укол тими ліками, які необхідні для даного уколу.

3. З огляду на природу ЮП, науковці, згадуючи, праці М. М. Вопленко, який писав: помилка – «результат неправильної дії, який не досягає мети» («результат, який не досягає цілей правового регулювання»), наголошують, що «помилка є... конкретним результатом діяння суб'єкта права». Помилка в поведінці

припускає відсутність збігу її *результату* як об'єктивного явища з її *метою* як суб'єктивним (ментальним) явищем, тобто має місце неадекватність результату поведінки її меті. З огляду на принцип «практика – критерій істини» і такі контрарні поняття логічного мислення як «істина» та «помилка», існування «істинності та хибності» *міркувань, телеологічна (цільова) неадекватність результату* поведінки є зовнішнім виразом неістинності (помилковості, неправильності) конкретної цільової дії (бездіяльності). Прикладом такої дії може бути гра в шахи, гра в карти, рулетку в казино, коли є ціль – виграти і є результат – програш, як наслідок помилкових дій (дій, об'єктивно неадекватних їх меті, оскільки виграє той, хто не помиляється або робить менше помилок).

З огляду на лексичне значення слів «релевантність» (відповідність), «нерелевантність» (невідповідність), *телеологічна (цільова) неадекватність результату* поведінки як ознака її помилковості, вказує, інакше кажучи, на його (результату) *цільову нерелевантність* (вказує на «цільову нерелевантність помилкової поведінки»). Приміром, «на сьогодні можна констатувати проблему із релевантним застосуванням практики ЄСПЛ», дана проблема «виявляється у тому, що до певних правовідносин застосовуються рішення ЄСПЛ, які, просто кажучи, "не про те"».

Додатково звернімо увагу на те, що правомірна, протиправна, як і будь-яка інша, *свідомо-вольова* поведінка людини завжди є *цілеспрямованою* («цілі» можуть бути правомірними, протиправними). *Цілеспрямованою* може бути не тільки *дія*, але й *бездіяльність* (приклад: немовля не годують, щоб воно померло). *Мета* у свідомості людини являє собою певний *психічний образ* (образ бажаного результату). *Цілепокладання* є характерною ознакою *діяльності* («трудової», «правотворчої», «правозастосовчої» тощо) людини.

Діяльність як філософське поняття підкреслює особливість людини як живої істоти в природі, як суб'єкта активності у світі об'єктивної реальності. *Діяльність* у психологічній науці розуміється як система взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких виникає і втілюється в об'єкті *психічний образ*. *Діяльність* являє собою найвищий рівень *поведінки* людини («поведінка» на відміну від «діяльності» може бути і неусвідомлюваною). *Одиницею* діяльності як предмета наукового

пізнання є дія (активність, спрямована на досягнення усвідомлюваної мети).

Будь-яка психомоторна дія являє собою єдність, узгодженість розумового (думки, образи тощо) та моторного (макро- та мікроруки тіла). Іноді психомоторні дії як єдність «внутрішньої» і «зовнішньої» поведінки оцінюються як помилкові. Помилки можуть мати і в суто «внутрішній» поведінці людини, зокрема, в її мисленні. Помилкові судження знаходять об'єктивацію у висловлюваннях («мовній» поведінці) – «помилкових висловлюваннях», за логікою речей. Приміром, метою тлумачення норм права є встановлення їх істинного (дійсного) змісту. Відповідно при правотлумачній помилці результат тлумачення не відповідає його меті, тобто має місце помилкове судження, а не істинне судження щодо змісту норми права.

Якщо правозначуща помилкова дія (бездіяльність) має негативний (небажаний) результат (результат *опредметнює* помилку), такий результат може бути або має бути виправленим, тобто його виправлення є реалізацією суб'єктом ЮП відповідного свого «суб'єктивного права» або «юридичного обов'язку». Приміром, спадкодавець виправляє помилку у змісті свого заповіту, зменшує коло спадкоємців, після отримання негативної інформації про особу, якій він до цього також заповідав частину свого майна. Іноді помилки можуть не виправлятися. Наприклад, не ставиться питання про повернення незначної грошової суми при її переведенні «з телефону на телефон», коли має місце помилка у введеному номері телефону.

У свою чергу нерідко існує юридично унормована процедура обов'язкового виправлення ЮП. Приміром, в банківській діяльності, коли гроші «помилково зараховані на рахунок неналежного отримувача», такого роду помилку виправляють відповідно до норм Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (ст. 35), а також положень «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» (п. 2.36, п. 2.37).

4. Особливість природи ЮП підкреслює те, що ЮП як поведінкове явище не спричинює або спричинює юридичну відповідальність. Приміром, у тексті ст.119 Податкового кодексу України є термін «помилка», дана стаття передбачає відповідальність (фінансову, кримінальну) за помилки у звітності. На сьогодні є законопроект в якому зазначено, що

«Платники податків, які у своїй звітності припустилися помилок, відповідатимуть лише в тому разі, якщо їхні описки призвели до збитків держави». Виокремлення *видів* ЮП за правовою кваліфікацією, котра завжди має зв'язок з поняттям «юридична відповідальність», має, на нашу думку, найбільш істотне теоретико-прикладне значення.

З точки зору юридичної практики, обумовленої чинним законодавством,

ЮП – це помилка, що має місце в межах «реалізації норм права» (формально є правореалізаційною помилкою) або має відношення до відображення в правосвідомості особи ознак «правопорушення», або є цілеспрямованим наслідком «правопорушення». З огляду на *види* ЮП (за правовою кваліфікацією), ЮП – це: а) правомірна поведінка («допустима»); б) об'єктивно протиправне діяння («безвинне діяння»); в) помилка (позитивна, негативна) в протиправності діяння; г) помилка як цілеспрямований результат правопорушення («обману»).

А. Насамперед ЮП – це допустима правомірна поведінка. Приклади такої поведінки: неправильно набраний номер телефону; відправлення посилки з помилковим чи неіснуючим індексом (таку посилку іноді повертають відправнику); стилістична помилка в тексті курсової роботи студента.

З певної точки зору, є підстави для судження, що іноді навіть існує «право на помилку». Приміром, відповідно до ст. 9. Закону України «Про захист прав споживачів» «Споживач має право обміняти непродовольчий товар належної якості ... якщо товар не задовольнив його за формою, габаритами...). Інакше кажучи, споживач «має право обміняти...» товар, якщо він *помилувався* щодо його «форми, габаритів...», тобто у *неявному вигляді* (імпліцитно) дана стаття фактично передбачає «право на помилку». Іноді таке «право» є прямо (текстуально) визначеним. Наприклад, при складанні схеми орієнтирів «Помилка у визначенні відстані до орієнтирів з використанням бінокля... повинна бути не більш як 5%...», «з використанням ЛПР-1, помилка у визначенні відстані повинна бути не більше як на 20 м.»

У даному контексті також доцільно звернути увагу: свобода висловлення поглядів (ст. 34 Конституції України) передбачає можливість висловлення *оціночних суджень*, котрі об'єктивно можуть бути як

істинними («правдивими»), так і помилковими. Відповідно до ст. 47-1 Закону України «Про інформацію» ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень. *Оціночними судженнями*, за винятком образи чи наклепу, є висловлювання (приклад: «критика»), які не містять фактичних даних, вони не підлягають спростуванню, доведенню їх правдивості. Якщо «наявність факту можна довести», то «правдивість оціночних суджень – неможливо», такого роду судження потенційно завжди може бути помилковим (і одночасно правомірною мовною поведінкою).

Б. Нерідко ЮП являє собою *об'єктивно протиправне діяння* (не спричинює «юридичну відповідальність»). Помилка як об'єктивно протиправне діяння (у подальшому – ОПД) – явище небажане (за «матеріальною ознакою»; є соціально значущим негативним явищем), але допустиме явище (за «формальною ознакою»; немає усіх ознак складу правопорушення), допустиме як ОПД. Такого роду поведінка «прямо не дозволена, але й не заборонена», є «добросовісною поведінкою» (принципово), поведінкою у стані *добросовісної омани*.

ЮП як ОПД – це «безвинне діяння» (за іншою термінологією, ЮП – «це... об'єктивно-протиправний результат/епізод/фрагмент діяльності суб'єкта правовідносин...»), це діяння, вчинене у стані добросовісної омани («добросовісна омана» – додаткова, конкретизуюча ознака такого діяння).

Відповідна *поведінкова дія* («помилкова дія»), маючи які-небудь зовнішні (формальні) ознаки правопорушення (приміром, «неправильна кваліфікація злочину» може бути і «цілеспрямованою», і «помилковою»), не має такої суб'єктивної ознаки як *вина* (умисел). Навпаки, ознакою ЮП є її здійснення *ненавмисно*, ЮП – це «добросовісна» дія, результат «омани» (неусвідомлюваної) як самодетермінованого психологічного явища правосвідомості суб'єкта вчинення ЮП («омана» припускає «Хибне сприйняття дійсності... уявний образ чого-небудь, що помилково сприймається як дійсний»). Відповідно щодо ЮП як виду ОПД діє принцип «немає вини – немає відповідальності» і, скажімо так, принцип «негативний результат помилки має бути усунути». Приміром, видом («за суб'єктом») правозастосовчих помилок є «судові помилки», відповідні «помилкові дії можуть

бути виправленими самим судом (в порядку самоконтролю) або вищим судом», при цьому «наявність помилки не обов'язково свідчить про вину судді».

Аналогічною за основними юридичними ознаками є ситуація в аеропорту, коли після перевірки рентген-сканером ручної поклажі з неї вилучаються побутові речі (іграшкова зброя, гострі предмети тощо), *заборонені до перевезення повітряним транспортом*, після чого поклажа та її власник-пасажир, що пройшов через *рамку металодетектора*, допускаються до перевезення літаком.

Одним із найбільш досліджених видів ЮП як ОПД є *правозастосовча помилка*, котра, зокрема, є помилкою, що «вчиняється лише неумисно, внаслідок добросовісної омани», «є певним результатом (негативним) професійної діяльності», «ліквідується... у встановленому законом порядку». При цьому, правозастосовча помилка, котра являє собою результат умислу або необережності є правопорушенням, тобто винним діянням (приміром, службовим злочином).

ЮП як ОПД звертає увагу на необхідність розрізнення «добросовісної помилки» і «навмисної помилки» (має ознаки «обману», «фальсифікації») як протилежних явищ. Приміром, існує поняття «помилка в показаннях свідка», котра є ОПД, обумовленим «психологією свідка».

Є, зокрема, особливості сприйняття свідком зовнішніх ознак людини, які залежать від віку особи, що сприймає такі ознаки, у «процесі сприйняття можуть виникати помилки». У той же час, «Завідомо неправдиве показання свідка» (ч.1. ст. 384 КК України) – злочин (форма вини – «прямий умисел»). «Показання свідка» – правомірна поведінка (є виконанням «процесуального обов'язку»). Загалом «неправдивість» у показаннях свідка – забороняється, але неправдивість не завжди є «завідомою».

Помилка як ОПД – змішане за формально-юридичними ознаками явище (у процесі правореалізації правомірна поведінка трансформується остаточно в ОПД).

Приміром, діяння як «виправданий ризик» (ч.1 ст. 42 КК України) є ОПД, що має і ознаку правомірної поведінки («досягнення значної суспільно корисної мети»), і ознаку протиправності («заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам»). Поняття «виправданий ризик» не унеможливає здійснення якої-небудь помилки у відповідних діях («обґрунтованих», «розрахованих»).

Помилка як ОПД – це *правореалізаційна* помилка, якщо мати на увазі, приміром, такі її основні види як правотворча, правозастосовча, правотлумачна помилка. Поняття «правореалізаційна помилка» припускає помилку, котра являє собою результат реалізації норм права, що має місце в межах об'єктивної юридично *можливої* або *належної* поведінки, у процесі реалізації *суб'єктивних прав, юридичних обов'язків*, передбачених нормами права.

В. ЮП також може являти собою помилку в *протиправності* діяння. Її види (за наслідками): а) *позитивна* ЮП (унеможливорює «юридичну відповідальність»); б) *негативна* ЮП (не унеможливорює «юридичну відповідальність»). *Позитивна* ЮП припускає, що особа вважає своє діяння правопорушенням, хоча формально-юридично дане діяння не є правопорушенням (відсутня норма права, що передбачає його як правопорушення), тобто має місце «*уявне правопорушення*» (існує виключно в «правосвідомості» особи як її певний когнітивний елемент, абсолютно неадекватний об'єктивній реальності). На відміну від позитивної ЮП, *негативна* ЮП не унеможливорює «юридичну відповідальність». *Негативна* ЮП припускає, що особа не вважає своє діяння правопорушенням, хоча формально-юридично дане діяння є правопорушенням (є норма права, що передбачає його як правопорушення). Приміром, «діяння за законом є злочином, а особа вважає, що воно не є злочином», у такому випадку «вина і кримінальна відповідальність не виключаються».

Негативна ЮП – одна із можливих (необов'язкових) ознак правопорушення. Приміром, у контексті характеристики *суб'єктивної сторони* складу злочину іноді має місце певне «помилкове уявлення» особи щодо фактичних та/або юридичних обставин діяння (є «фактична» та/або «юридична» помилка). В кримінальному праві під «ЮП» розуміють виключно помилку особи стосовно юридичних обставин діяння.

У більш широкому плані, з огляду на можливі ознаки діяння-правопорушення, *негативною* ЮП є будь-яке «*незнання закону*» (ст. 68 Конституції України) як незнання заборони, коли особа хибно припускає, що заборонене є дозволеним (у правосвідомості особи є *прогалина* у знанні закону, *компенсована* відповідним неадекватним судженням – «фантазмом», за термінологією

Л. Петражицького, автора психологічної теорії права). Прикладом може бути ситуація, коли має місце незнання закону, що «торгівля в містах із рук на вулицях... та в інших нестворених місцях» (ст. 160 КпАП України) забороняється і здійснюється відповідна торгівля як результат помилкової думки про відсутність такої заборони.

Г. Ще один варіант взаємозв'язку понять «*помилка*» і «*правопорушення*»: помилка може бути результатом правопорушення. ЮП як результат правопорушення – це помилкова *правомірна поведінка* як результат обману (правомірна поведінка у стані омани, причиною якого є обман). Приміром, у цивільному праві правопорушенням є «обман», навмисне введення однією особою іншої в *оману*, щоб вона прийняла певне помилкове рішення. Відповідний *правочин* визнається судом недійсним (ст. 230 ЦК України). Термін «помилка» іноді прямо зустрічається в текстах законів. Наприклад, в Законі України «Про захист прав споживачів» у п. 2. ст. 19 («Заборона нечесної підприємницької практики») йдеться про такого роду «підприємницьку практику», коли «споживач помиляється при вчиненні правочину щодо обставин, які мають істотне значення». Помилка, зокрема, також може бути результатом *шахрайства* як «заволодіння чужим майном... шляхом обману...» (ст. 190 КК України).

Зазначене свідчить, що ЮП може розумітись як ОПД, але загалом не зводиться до «ОПД» як результату правової кваліфікації *помилкової поведінки*.

Висновки. Помилка як юридичне поведінкове явище являє собою правозначущу дію (бездіяльність), об'єктивовану у стані добросовісної омани, результат якої не відповідає її меті (цілям). Загалом, залежно від сфери правового регулювання, де має місце такий результат, він може (добровільно) або має (зобов'язує) бути виправленим, не спричинює або навпаки припускає юридичну відповідальність. ЮП, котра унеможливорює юридичну відповідальність – це: правомірна поведінка, в межах якої допускається вчинення помилки у стані добросовісної омани; помилка як ОПД («безвинне діяння»); позитивна помилка в протиправності діяння; неусвідомлювана помилка особи як цілеспрямований результат правопорушення («обману»), вчиненого іншою особою. Негативна помилка в протиправності діяння спричинює юридичну відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куляс П. П. Типологія помилок: підручник-монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 464 с.
2. Маю право на помилку – освітній Комітет Верховної ради виступив проти «хейту» вчителів. URL: <https://vseosvita.ua/news/maiu-pravo-na-pomylku-osvitnii-komitet-verkhovnoi-rady-vystupyv-proty-kheitu-vchyteliv-14541.html>
3. Maslow, Abraham H. (1954). «Instinct Theory Reexamined». *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row. 369 p.
4. Lillis K., Bertrand N. US intelligence community launches review following Ukraine and Afghanistan intel failings. URL: <https://edition.cnn.com/2022/05/13/politics/us-intelligence-review-ukraine/index.htm>
5. IMF head: consequences of retail CBDC are unpredictable. URL: <https://www.ledgerinsights.com/imf-retail-cbdcs-consequences-unpredictable/>
6. Russian Offensive Campaign Assessment, May 21, 2023. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounders/russian-offensive-campaign-assessment-may-21-2023>
7. Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Security Council resolution. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/037/72/PDF/N2103772.pdf?OpenElement>
8. Gould Lauren. Intimacies of Remote Warfare. URL: <https://intimacies-of-remote-warfare.nl/irwprojects/the-realities-of-algorithmic-warfare-project/>
9. Голубєва К.М. Елементи теорії похибок (для студентів факультету комп'ютерних наук та кібернетики, ОП «Системний аналіз»): Методичні розробки. Київ, 2020. 22 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
11. Янишина І. Юридичні помилки: стан наукового дослідження. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична: зб. наук. пр. Львів, 2012. Вип. 56. С. 53-57.
12. Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2021. 20 с.
13. Каленіченко, Л. (2014). Помилка як категорія правознавства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, (17). URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1180>
14. Риндюк В. І. Правотворчі помилки: поняття, види, способи їх попередження, виявлення та виправлення URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/8760/bmju_2012_8_5.pdf?sequence=1
15. Висновок на проект Закону України "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо скасування правової норми, яка передбачає відповідальність за самогоноваріння)". URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI00724A?an=3>
16. Лемеха Р. І. Кримінальноправове значення лікарської помилки. URL: <http://lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/DOI/2616-7611-2019-08-11.pdf>
17. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
18. Бабанли Р., Пушкар П. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni->
19. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Підручник. Харків: Право, 2008. 240 с.
20. Роговик Л.С. Психомоторна активність дітей в навчанні. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_57.pdf
21. Платники податків, які у своїй звітності припустилися помилок, відповідатимуть лише в тому разі, якщо їхні описки призвели до збитків держави. URL: <https://zib.com.ua/ua/15146.ht>
22. Методичний матеріал з розвідувальної підготовки для навчання військовослужбовців, призваних за мобілізацією // <https://tck.pl.ua/wp-content/uploads/2021/02/Rozviduvalna-pidhotovka-metodychnyy-material.pdf>
23. Коташевська Т. Оціночні судження на телебаченні. URL: <https://detector.media/infospace/article/39825/2008-08-04-otsinochni-sudzhennya-na-telebachenni>
24. Добросовісність в судовій практиці. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Krat.pdf
25. Навчальні матеріали. Тема 5. Правозастосовні помилки: визначення поняття, види, причини появи, методи усунення. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/legal_documentation/info/lec5.html
26. Овчаренко О.М. Судова помилка: між категоріями свободи і відповідальності // <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-3-1/08.pdf>
27. Каленіченко Л. І., Слинько Д. В. Правозастосовна помилка працівника Національної поліції як перепона на шляху досягнення мети правозастосовного процесу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 3-7.
28. Колеснікова І. А. Причини виникнення добросовісних помилок у показаннях потерпілих. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 105-113.

29. Загороднюк С.О. Поняття помилки та її значення для кримінальної відповідальності. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/391/1/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1.%D0%9E..pdf>

30. Нікітін А.О. Сутність та види помилок в кримінальному праві. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc8/66.pdf>

Стаття надійшла до редакції 01.04.2023

Стаття рекомендована до друку 17.05.2023

A. M. SHULHA

DSc (Law), Professor,

Professor Chair of Fundamental and Law Disciplines

E-mail: a.shulga1959@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7634-3665>

Kharkiv National University of Internal Affairs

Kharkiv, 61080, Lev Landau Avenue, 27

LEGAL ERROR AS A CONCEPT OF GENERAL THEORETICAL JURISPRUDENCE

ANNOTATION: *Introduction.* After presenting error as a social phenomenon, the article focuses on legal error, which is understood as a legally significant action (or inaction) in a state of good faith delusion, the result of which does not correspond to its purpose(s), can or should be corrected, and does not or does not entail legal liability. The author formulates the concept of a legal error, identifies its main features, and also creates a classification of its main types (by legal qualification). The purpose of the article is primarily to characterize legal error from the perspective of general theoretical jurisprudence, to define it as a generic legal concept with justification of its terminological form and internal logic.

Summary of the main research results. "Mistake" is a well-established social phenomenon. One of its types is a legal error. According to its main features (objective and subjective), it is a legally significant (lawful, unlawful) behavior in the form of action or inaction; it is behavior in a state of good faith delusion; it is behavior whose result does not correspond to its purpose(s); its negative (undesirable) result can or should be corrected; it is behavior that does not or does not entail legal liability. The distinction between the types of legal error ("by legal qualification") indicates that it is: lawful behavior (permissible); objectively unlawful act ("innocent act"); error ("positive", "negative" by consequences) in the unlawfulness of an act; error as a purposeful result of an offense (deception).

Conclusions. According to the legal qualification, a legal error is a dualistic phenomenon, it is a lawful or unlawful action (inaction). The unconsciousness of an error in thinking is traditionally reflected in the term "bona fide delusion" (awareness of an error means the absence of a "state of delusion"). According to the source of the delusion, it is necessary to distinguish between action (inaction) in a state of delusion as a result of a mistake and action (inaction) in a state of delusion as a result of deception. The teleological inadequacy ("target irrelevance") of the result of behavior is an external expression of the error of a specific targeted action (inaction) of a person as a subject of goal setting. A legal error as an objectively unlawful act (an innocent act which makes intent as a form of guilt impossible) is a law implementation error which draws attention to the need to distinguish between an "honest mistake" and an "intentional mistake" (having the features of "deception", "falsification") as opposite phenomena. The classification of types of legal error is not limited to its understanding as an objectively unlawful act, to its typology by types of legal activity. This classification generally applies to both lawful and unlawful behavior of legal entities.

KEYWORDS: *legal error, bona fide mistake, good faith mistake, intentional mistake.*

REFERENCES

1. Kulyas P.P. (2015) Typology of errors: textbook-monograph. Kyiv: Drahomanov National Pedagogical University. 464 p. (in Ukrainian).

2. I have the right to make a mistake - the Verkhovna Rada Education Committee opposed the "hate" of teachers. URL: <https://vseosvita.ua/news/mai-pravo-na-pomytku-osvitnii-komititet-verkhovnoi-rady-vystupyv-proty-kheitu-vchyteliv-14541.html> (in Ukrainian).

3. Maslow, Abraham H. (1954). «Instinct Theory Reexamined». *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row. 369 p.

4. Lillis K., Bertrand N. US intelligence community launches review following Ukraine and Afghanistan intel failings. URL: <https://edition.cnn.com/2022/05/13/politics/us-intelligence-review-ukraine/index.html>

5. IMF head: consequences of retail CBDC are unpredictable <https://www.ledgerinsights.com/imf-retail-cbdc-consequences-unpredictable/>

6. Russian Offensive Campaign Assessment, May 21, 2023. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-21-2023>

7. Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Security Council resolution URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/037/72/PDF/N2103772.pdf?OpenElement>

- 8.8. Gould Lauren. URL: Intimacies of Remote Warfare. URL: <https://intimacies-of-remote-warfare.nl/irwprojects/the-realities-of-algorithmic-warfare-project/>
9. Golubeva, K.M. (2020). Elements of the theory of errors (for students of the Faculty of Computer Science and Cybernetics, OP "System Analysis"): Methodical developments. Kyiv. 22 p. (in Ukrainian).
10. Busel, V. T. (Ed.). (2005). A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. Perun. 1440 p.
- Yanyshyna, I. (2012). Legal errors: the state of scientific research. *Bulletin of Lviv University*. Legal Series: a collection of scientific papers. (56), 53-57 (in Ukrainian).
11. Minevych O. I. (2021). Concept and Types of Legal Errors: A General Theoretical Study. Candidate's thesis (12.00.01). Odesa. (in Ukrainian).
12. Kalenichenko, L. (2014). Error as a category of jurisprudence. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*. Series "Law", (17). URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1180> (in Ukrainian).
13. Ryniuk V. I. Law-making errors: concept, types, ways of their prevention, detection and correction. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/8760/bmju_2012_8_5.pdf?sequence=1 (in Ukrainian).
14. Opinion on the Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses (regarding the abolition of the legal provision providing for liability for moonshine production)". URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI00724A?an=3> (in Ukrainian).
15. Lemekha R. I. Criminal law significance of medical error. URL: <http://lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/DOI/2616-7611-2019-08-11.pdf> (in Ukrainian).
16. Philosophical Encyclopedic Dictionary: an encyclopedia / NAS of Ukraine, G.S. Skovoroda Institute of Philosophy; editor-in-chief V.I. Shynkaruk. Kyiv: Abris, 2002. 742 p. (in Ukrainian).
17. Babanly, R., & Pushkar, P. On the issue of (in)relevant application of the European Court of Human Rights case law: practical advice. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni> (in Ukrainian).
18. Konovalova, V.O. & Shepitko, V.Y. (2008). Legal Psychology: Textbook. Kharkiv: Pravo. 240 p. (in Ukrainian).
19. Rogovyk L.S. Psychomotor activity of children earning. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_57.pdf (in Ukrainian).
20. Taxpayers who made mistakes in their reporting will be held liable only if their mistakes caused losses to the state. URL: <https://zib.com.ua/ua/15146.ht> (in Ukrainian).
21. Methodological material on intelligence training for training military personnel called up for mobilization. URL: <https://tck.pl.ua/wp-content/uploads/2021/02/Rozviduvalna-pidhotovka-metodychnyy-material.pdf> (in Ukrainian).
22. Kotashevska, T. Value judgments on television. URL: <https://detector.media/infospace/article/39825/2008-08-04-otsinochni-sudzhennya-na-telebachenni> (in Ukrainian).
23. Good faith in judicial practice // https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Krat.pdf (in Ukrainian).
24. Training materials. Topic 5. Law Enforcement Errors: Definition, Types, Causes, Methods of Elimination. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/legal_documentation/info/lec5.html (in Ukrainian).
25. Ovcharenko, O.M. Miscarriage of justice: between the categories of freedom and responsibility. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-3-1/08.pdf> (in Ukrainian).
26. Kalenichenko, L. I. & Slynko, D. V. (2019). Law Enforcement Error of a National Police Officer as an Obstacle to Achieving the Goal of the Law Enforcement Process // *Actual Problems of National Jurisprudence*. (3), 3-7 (in Ukrainian).
27. Kolesnikova, I. A. (2015). Causes of bona fide errors in the testimony of victims. *Theory and practice of forensic examination and criminalistics*. (15), 105-113 (in Ukrainian).
28. Zagorodniuk, S.O. The concept of error and its significance for criminal liability. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/391/1/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1.%D0%9E..pdf> (in Ukrainian).
29. Nikitin, A.O. Essence and Types of Errors in Criminal Law URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc8/66.pdf> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 01.04.2023

The article is recommended for printing 17.05.2023